

УДК 821.131.1'02=124-6:17 Сенека

АРГУМЕНТАЦІЙНА БАЗА “МОРАЛЬНИХ ЛИСТІВ ДО ЛУЦІЛІЯ” СЕНЕКИ

Дмитро Ярцев

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Проаналізовано групи аргументів, якими послуговувався видатний стоїк Стародавнього Риму Луцій Анней Сенека, у найвідомішому творі “Моральні листи до Луцілія”. Результати дослідження унаочнено за допомогою таблиці частоти уживання аргументів у різних темах, порушених моралістом.

Ключові слова: Сенека, епістолярна публіцистика, теми доведення, аргумент.

Луцій Анней Сенека Молодший, або Сенека-філософ, народився у іберійському місті Кордубі (нині — Кордова у Іспанії) у багатій родині нащадка вершника (нагадаємо, що вершники — середній стан римського суспільства між сенаторами і селянами та ремісниками, їхній майновий ценз дорівнював 400 тисячам сестерціїв) Луція Аннея Сенеки. Він був середнім з-поміж трьох синів пошановувача ораторського мистецтва і автора “риторичних мемуарів” та Гельвії, освіченої і високого роду жінки. Сенека отримав блискучу освіту — спочатку вдома, під пильним оком матері, а згодом — і в Римі. Намагаючись зробити кар’єру правника, Сенека водночас бере участь у філософських диспутах із видатними на той час: Квінтом Секстієм, стоїком з відтінком піфагореїзму, блискучим оратором Атталом, що теж був прихильником стоїцизму, вегетаріанцем Сотіоном, у якого перебрав звичку відмовлятися від споживання м’яса. Великий вплив на майбутнього громадського діяча (Сенека був консулом 56 року) справили зустрічі з кніком Деметрієм, що жив у крайній убогості, та ритором Фабіаном Папірієм, учнем згаданого вище Секстія. Про усіх цих мислителів дізнаємося зі сторінок “Моральних листів до Луцілія”.

Філософ відвідав Єгипет, де прожив понад десять років. Там він покращив не надто міцне здоров’я, а також поглибив власні знання, написав твір “Про країну та обряди єгиптян”. Повернувшись додому, Сенека стає спочатку квестором, а згодом — і сенатором. Здавалося б, мрія про державну службу справджується, проте внаслідок придворних інтриг діяча заслали на Корсику. Провівши сім років на дикому, далекому від цивілізації острові, філософ повертається до Риму. На його майбутнє нещастя, Сенеку призначають вихователем Луція Доміція Агенобарба, який увійшов в історію під прізвиськом Нерон. Майбутній імператор, ідучи до єдиновладдя, знищив не лише рідного брата Брітаніка, а й матір Агріппіну, тітку, дружину Октавію. Був причетний і до отруєння

батька, імператора Клавдія [6; 164-165]. Проте і після приходу до влади Нерона не полишила природна кровожерливість. За звинуваченням у змові, Сенеку засуджено до страти. До вілли філософа, за тодішнім звичаєм, прибули посланці імператора й повідомили про немилість володаря, через яку Сенеці слід було обрати собі спосіб смерті. Намагаючись втішити близьких, Сенека мовив: “Хіба ми не знали про неронову жорстокість? Чого можна було очікувати від того, хто вбив рідну матір та брата?” [5; 457].

Помпея Павліна, молода дружина філософа, не могла втримати сліз у цю трагічну мить. “Не затьмарюй її (тобто смерть. — Д. Я.) своїми сльозами, аби не сказали про тебе, що ти більше думаєш про себе, ніж про мою добру славу”. Проте не думати про смерть Сенеки у його оточенні не вдавалося, адже йому спочатку перетягли на руках вени. Проте смерть, ніби знущаючись над своїм опонентом, не наставала. Годі вени перерізали і на ногах. Аби полегшити страждання, особистий лікар Стацій Анней, на прохання Сенеки, приготував отруту, але й це не допомогло. Довелося приймати гарячу ванну, щоб пришвидшити процес поширення організмом смертельної речовини. І протягом усього часу, який зайняв відхід від життя, Сенека продовжував розмірковувати вголос про власну передсмертну годину. На жаль, записи, що були зроблені секретарями і згодом стали предметом пошанівку серед багатьох римлян, загубилися у вирі сторіч. Помпея Павліна намагалася покінчити життя самогубством, але її врятували [5; 458]. За 68 років Сенека написав трактати з етичних питань: “Про спокій душі”, “Про дозвілля”, “Про гнів”, “Про короткочасність життя”, “Про милосердя”, “Про стійкість мудреця”, “Про щасливе життя”, “Про подяки”, “Про провидіння” та інші, десять трагедій на міфологічні теми, “Сім книг з питань вивчення природи”, утішливі послання до матері Гельвії, до Полібія.

Особливість епістолярної публіцистики Сенеки полягає в її універсальності, позачасовості. Можемо впевнено стверджувати, що більшість листів, які сформували книгу, не були відомими римському загалові за життя філософа. Адже певна частина їх призначалася лише адресатові, тобто намісникові Сіцилії, Луцілієві, а деякі з листів є теоретичними трактатами, що не підлягали пересиланню. Існує гіпотеза щодо своєрідного приховування під виглядом листів небажаних владі міркувань. Таким чином, називатимемо Сенеку публіцистом лише у своєрідному контексті світоглядної публіцистики I сторіччя нашої ери. Публіцист виконує свою найголовнішу функцію, формуючи громадську думку [1, 27]. Він руйнує або створює нові стереотипи, пропонує імовірні шляхи вирішення нагальних державних проблем, вказує світоглядні орієнтири тоді, коли це необхідно. Сенека з погляду сучасності виконував лише частину цих функцій. Найголовнішим доказом на користь визнання публіцистичності твору Сенеки є той факт, що за якихось сто років після смерті філософа до влади у Римській імперії прийшов Марк Аврелій. Мабуть, за впливом на філософію та політичне життя країни цей громадський діяч не поступиться Юлієві Цезарю чи Октавіанові Августу. Тобто, стоїк, перебуваючи біля керма держави, виконував ті моральні приписи, які Сенека залишив на папері. Таким був вплив Луція Аннея Сенеки на громадську думку, так вирішувались державні проблеми. Громадську думку формували наступники філософа, його ідеї втілювались через десятиліття. Отже, Сенека — публіцист, а оскільки основним завданням публіциста є творення суспільної точки зору, йому необхідно переконати аудиторію

у правильності висловлених тез. Основним засобом досягнення мети у цьому разі стає аргумент.

“Моральні листи до Луцілія” (надалі — просто “Листи”) — останній, підсумковий твір Сенеки. Адресатом листів був сіцилійський намісник, або — тодішньою мовою — прокуратор [3; 125], вершник, тобто громадянин із статком не менше 400 тисяч сестерціїв, прихильник філософії, зокрема Епікура, поет та молодший товариш Сенеки — Луцілій. Намагаючись виборсатись із щоденних домашніх та службових клопотів, Луцілій звертається за допомогою до відомого уже тоді філософа, який згодом стане його духовним наставником. Із часів Гесіода інтелектуально-духовне опікування вважалося у античному світі непорушним обов’язком мудреця. Лукрецій присвятив свою філософську поему Меммію, а Гесіод — дидактичний епос братові Персу. Улюбленою формою таких стосунків ще від Сократа був філософський діалог, що за допомогою питань спрямовує думку співрозмовника у правильному руслі і неодмінно призводить до остаточної відповіді. Якщо філософ не вів розмови наодинці, а виступав перед публікою, — сам перебивав себе запитаннями, змінював тему розмови, імітував діалог, з різних боків прямуючи до одного висновку. Цей жанр отримав назву “діатриби”. Уперше, як вважається, його використали кініки для надання етичних настанов. Передусім діатриба, точніше — її зміст, орієнтувалася на приклади з життя, сентенції, що легко запам’ятовувалися, довірливу інтонацію. Ці фактори і спричинили неабияку популярність жанру. Перехід діатриби у письмові форми — невеликі трактати, наприклад “Діалоги” Сенеки (звісно без співрозмовника), і тим паче у листи — не забарився. Тобто, звертаючись до товариша, Сенека творив у вельми поширеному античному літературному жанрі. Починаючи з IV століття до нашої ери, листи дидактичного, публіцистичного, філософського характеру писали Ісократ, Платон, Арістотель, кінік Кратет та інші мислителі. Згодом найяскравішим представником цього жанру стане Епікур, згадки про якого є у перших із 124-х “Листів” Сенеки. Із римських надбань у цій царині в історію увійшли листи Марка Туллія Ціцерона до письменника та видавця Тіта Аттіка, любовні послання Публія Овідія Назона та філософські — Квінта Горация Флакка [4; 18]. Із стоїків філософські листи створили Панетій та Посідоній. На жаль, ці листи повністю втрачені і судити про їхній вплив на Сенеку сьогодні неможливо.

Проте не всі “Листи” належали до тих, що їх поштарі доставляють адресатові. Учені встановили — деякі з робіт є теоретичними розвідками і не призначалися Луцілієві. Вочевидь, таким чином приховувався від влади їхній справжній зміст та призначення. Тим паче зробити це було не так уже й важко. Андрій Содомора стверджує, що, читаючи “Листи”, можемо розгубитися серед величезної кількості порушуваних проблем, численних історичних постатей, подій, безлічі різних епізодів, картинок із життя тощо [4; 18]. Для нас ці особливості мають важливе значення насамперед через свою причетність до аргументаційної бази філософського твору. Вони слугують своєрідним тлом, допоміжним контекстом, у якому розгортаються пошуки істини, блага, шляху творення ідеальної — громадянського штибу — людини. Очевидно, встановити тему конкретного листа неможливо. Якби ми мали на меті дати заголовок листові, то на нас чекав би труд, що прославив Сізіфа. Адже навіть у межах одного листа основна тема мовби обривається, поступаючись місцем іншому, не менш важ-

ливому для обговорення предметів. Проте, варто зауважити, що спроба класифікації, запропонована у нашій роботі, стосується не тематики “Листів”, а аргументаційних прикладів. Таким чином, ми потрапляємо у царину, де на множині проблем, порушених у одному листі, накладається множина аргументів, що доводять або підтримують постулати, висловлені Сенекою. Тому часто повертатимось до однієї і тієї ж проблеми чи навіть листа, щоб належним чином охопити всі відтінки різного роду аргументів, що їх наводить автор. Звісно, наш поділ на змістові групи аргументації вельми умовний, адже часто Сенека послуговується доказами формальної логіки, застосовуючи імплікативні судження на кшталт “якщо..., то”. Тобто, доказом у такому випадку стає досвід автора. Згодом ми розглянемо ці моменти, названі у роботі *апостеріорною імплікацією*.

У “Моральних листах до Луцілія” виявлено чотири групи аргументів, які застосовуються у переважній більшості тем, призначених для доведення: історичні факти, тези філософів, літературний досвід, природа та апостеріорна імплікація. Сенека не використовує усієї можливої множини аргументів, якими послуговуються сучасні публіцисти. До неї дослідник О.Д. Кузнєцова відносить фактографічні, теоретичні, ціннісно-нормативні, оціночні засоби аргументації, а також публіцистичні, літературно-художні, сатиричні образні засоби [2; 37]. Зокрема, Сенека, будучи навіть не зовсім філософом, а радше — моралістом, не використовує сатиричних та літературних образних засобів. Іноді для підтвердження власних тез у “Моральних листах до Луцілія” автор уживає цитати із відомих творів античних майстрів. Проте теми, що вони доводять, не є основними, а тому мораліст обмежується простим демонструванням цитат, не витворюючи системи образів. Сатира також була б недоречною у роботі, яка порушує теми смерті, вдосконалення душі, сумісності людини та природи. Щодо фактографічних аргументів, то саме за їхньою допомогою, нарівні з оціночними, і твориться основний масив аргументаційної бази Сенеки. Адже історичні факти, літературний досвід та природні явища доводять істинність за допомогою фактів, натомість апостеріорна імплікація та тези філософів — посилаються на індивідуально-оціночні зауваги. Інші складові фактографічних аргументів — статистичні факти та документовані засоби — у творі відсутні. Тому можна стверджувати, що праця, обрана для дослідження, є синтетичним поєднанням філософського, моралістського, публіцистичного елементів. У таблицю також занесені основні та “малі” теми, які підтверджуються цими аргументами. Серед них: тема смерті, нехтування соціальним статусом, домінантного положення душі, природності малих бажань, інтровертного характеру вад, юрби, лінощів. До “малих”, тобто відносно рідко вживаних тем для висловлення постулатів стоїка, віднесено теми метушні, загального (панічного) страху, минулості земного, друзів, наставництва, слави та інші.

Встановлено, що кожен тип аргументів найчастіше вживається для доведення однієї теми: наприклад, тема смерті переважно доводиться за допомогою історичних фактів і тез філософів, домінанта душі — літературним досвідом, а нехтування соціальним положенням — тезами філософів. Цікавим є також той факт, що Сенека застосовує комплексний тип доведення у конкретній темі. Більшість основних тем (див. таблицю на наступній сторінці) доводиться одразу кількома групами доказів: теми смерті та нехтування соціальним становищем доводяться аргументами усіх чотирьох типів, тема домінанти душі —

ЧАСТОТИ УЖИВАННЯ АРГУМЕНТІВ У “МОРАЛЬНИХ ЛИСТАХ ДО ЛУЦІЛІЯ” СЕНЕКИ

Тема	Кількість аргументів	Типологія аргументаційної бази			
		Історичні факти	Тези філософів	Літературний досвід	Природа та апостеріорна імплікація
Смерть		7	7	4	5
Нехтування соціальним статусом		3	5	2	1
Домінанта душі		3	—	6	5
Природність малих бажань		—	3	—	5
Інтровертний характер вад		—	2	—	—
Юрба		2	—	—	—
Лінощі		—	—	2	—
Малі теми (метушня, загальний страх, минулість земного, друзі, наставництво, слава та інші)		15	16	6	5

КІЛЬКІСНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ УЖИВАННЯ АРГУМЕНТІВ У ТВОРІ СЕНЕКИ

Основні теми	15 (50 %)	17 (51 %)	14 (70 %)	16 (76 %)
Малі теми	15 (50 %)	16 (49 %)	6 (30 %)	5 (24 %)

трьома типами аргументів (див. таблицю). При цьому добре помітний доміантний характер певних типів аргументів. Так, історичні аргументи і тези філософів використано для доведення трьох основних тем і майже однаково при доведенні малих тем (15 разів проти 16), в той час як літературний досвід та природу і апостеріорну імплікацію використано рідше, наприклад, у малих темах — 6 та 5 разів відповідно. Водночас у творі Сенеки яскраво виражене значення кожної групи аргументів. Наприклад, історичні факти та природа і апостеріорна імплікація вживаються для доведення основних тем приблизно однакову кількість разів, проте вплив на читача кожна з цих груп має різний: перший тип аргументації діє переважно на рівні абстрактного мислення, натомість другий — на практичному, утилітарному рівні.

Чітко помітний поділ і серед основних тем доведення. Теми смерті, нехтування соціальним статусом, доміантного становища душі та природності малих бажань доводяться за допомогою усіх чи майже усіх аргументів, у той час як теми інтровертного характеру вад, юрби та лінощів можна легко віднести до малих тем, адже серед їхніх доказів немає ні історичних фактів, ні тез філософів, ні природи та апостеріорної імплікації. Водночас, малі теми у певному сенсі втрачають універсальність власного найменування. Так, у контексті застосування історичних фактів і тез філософів малі теми не поступаються за загальною чисельністю основним темам.

Таким чином, було встановлено типи основних аргументів, які Сенека використав під час написання “Моральних листів до Луцілія”, взаємозв’язок між певними групами аргументів і темами, що ними доводяться, характер впливу на читача різного роду аргументаційних блоків. Відомості про аргументи, теми та їхній взаємозв’язок зведено у спеціальну таблицю.

-
1. *Здоровега В.Й.* У майстерні публіциста. — Львів, 1969.
 2. *Кузнєцова О.Д.* Аргументація в публіцистиці. — Львів, 1992.
 3. *Сенека, Луцій Анней.* Моральні листи до Луцілія / Пер. з лат. А. Содомори. — К.: Основи, 1999. — 603 с.
 4. *Содомора Андрій.* На дорозі до себе самого // Моральні листи до Луцілія. — К., 1999.
 5. *Монтень Мишель де.* Опыты / Пер. с фр. — М.: Голос, 1992. — 384 с.
 6. *Светоний Г.Т.* Жизнь двенадцати цезарей / Пер. с лат., предисл. и послесл. М. Гаспарова. — М.: Худож. лит., 1990. — 255 с.

**ARGUMENT BASIS OF THE SENECA’S
“MORAL LETTERS TO LUCILIUS”****Dmytro Yartsev***Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Street 1, 79000, Lviv, Ukraine**Tel. office: (032) 296-47-75**E-mail: journft@franko.lviv.ua*

Author explores groups of arguments used by famous Roman stoic Lucius Annaeus Seneca in well-known “Moral letters to Lucilius”. Results of the study were formalized and given in table of arguments usage frequency depending on different themes broached by moralist.

Key words: Seneca, epistolary publicism, proof themes, argument.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2005

Прийнята до друку 12.03.2007